

Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma

Global Policy Changes and Rural Development in Turkey

Mina FURAT*
Niğde Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada, amaçlanan, küresel kırsal kalkınma yaklaşımları ve politikalarındaki değişimlerin, Türkiye’nin kırsal kalkınma ve tarım sektörü politika, program ve projelerini nasıl etkilediğini açığa çıkarmaktır. Türkiye’den, (AB) Avrupa Birliği’ne uyum sağlama süreci ve IPARD programıyla beraber, kırsal kalkınma ve tarımsal politikalarını yeniden tasarlaması ve yeniden yapılandırması beklendiği belirtilmektedir. Bu yeniden yapılandırma sürecinde, kırsal kalkınmada, katılımcılık, bölgesel duyarlılık, yerellik, sürdürülebilirlik, kamu kurumlarının koordinasyonu ve birlikte çalışması gibi değerler ana akım kırsal kalkınma paradigmasındaki gibi benimsense de ve gerekli hukuki düzenlemeler gerçekleşse de; bu değerlerin politikalarda ve projelerde pratik olarak uygulanması, bürokratik kültür ve toplumsal ve kültürel önyargılar gibi sebeplerle engellenebilir. Ayrıca, Türkiye kırsal kalkınma programının yarı geçimlik olan tarımsal haneleri tarımsal işletmelere dönüştürme amacı taşıdığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma Paradigması, Kırsal Kalkınma ve Tarım Politikaları, IPARD Programı

Abstract

In this study, the aim is to explore the influence of the changes in global rural development approaches and policies to the Turkish rural development and agricultural policies, programs and projects. It is stated that Turkey is expected to redesign and restructure its rural development and agricultural policies with IPARD program and the integration process of Turkey to EU (European Union). In this process of restructuring, Even if the values such as; participation, regional sensitivity, locality, sustainability, the coordination and collaboration of public institutions are accepted as in mainstream rural development paradigm and the legal regulations are made; the practical implementation of these values in policies and projects could be precluded because bureaucratic culture and social and cultural prejudices. In addition, it is observed that Turkish rural development program aims to transform semi-subsistence farming households to agricultural businesses.

Keywords: Rural Development Paradigm, Rural Development and Agricultural policies, IPARD program

* Araş.Gör.Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, e-mail: mina.furat@nigde.edu.tr

Giriş

Bu çalışmanın amacı küresel kırsal kalkınma yaklaşımları, paradigması ve politikalarının Türkiye’nin kırsal kalkınma ve tarım sektörü politika ve programlarını tarihsel olarak nasıl etkilediğini açığa çıkarmaktır. Bu çalışmada, AB’ne uyum sağlama sürecine kırsal kalkınma ve tarım konusunda yeni kurallar ve politikalar benimseyerek girmiş, az gelişmiş bir ülke olarak Türkiye’nin, kırsal kalkınma ve tarımsal politikalarını yeniden tasarlamak ve yeniden yapılandırmak durumunda olduğu belirtilmektedir. Bu yeniden tasarlama ve yeniden yapılandırmanın olası sonuçları bu çalışmanın sonuç bölümünde tartışmaya açılacaktır.

Kırsal kalkınma yaklaşımları, politikaları ve paradigması genel olarak kırsal kalkınma kuramı ve yaklaşımlarıyla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Kırsal kalkınmaya ulaşma niyeti; ilerlemecilik, modernleşme, batılılaşma, ulusalcılık ve Marksizm gibi farklı yaklaşımlar tarafından bu düşünce okullarının ve farklı kalkınma kuramlarının (modernleşme kuramı, Marksist bağımlılık kuramı ve dünya sistemi kuramı gibi) farklı ideallerine göre gerekçelendirilmiştir. Çalışmanın belirtilen amaçlarına göre, ilk önce tarihsel olarak, küresel kırsal kalkınma paradigmaları, politikaları incelenecektir. İkinci olarak, şu anda benimsenen ana akım kırsal kalkınma paradigması, politikaları ve programları betimlenecek ve analiz edilecektir. Üçüncü olarak, Türkiye’deki kırsal kalkınma ve tarımsal politika ve programlarından bahsedilecektir. Türkiye’nin kırsal kalkınma ve tarımsal politikaları ilk önce tarihsel olarak, sonrasında da, Türkiye’de günümüzde, AB’liğine uyum sürecinden etkilenerek oluşturulan ve uygulanan politikalar olarak incelenecektir. Sonuç olarak, Türkiye’deki kırsal kalkınma ve tarımsal politikaları, genel kırsal kalkınma yaklaşımları ve politikaları ile karşılaştırılarak ve politika değişiminin olası sonuçları tartışılarak, analiz edilecektir.

Türkiye’de benimsenen kırsal kalkınma politikalarının tarihsel olarak incelenmesinin ve tarihsel olarak ana akım kırsal kalkınma paradigmalarıyla karşılaştırılmasının, tarım sektörü ve kırsal kalkınma açısından Türkiye’nin konumlanmasını açığa çıkartacağı düşünülmektedir. Ayrıca, IPARD programı, günümüz küresel kalkınma paradigmasının Türkiye’de uygulanmasının yöntemi olarak incelenmiştir. Aşağıda görüleceği üzere, 2000’den sonraki ana akım kırsal kalkınma paradigmasının temel ilkeleri, IPARD programında, hem teorik olarak hem de pratikte uygulanan politikalar olarak Türkiye’de uygulanmaya çalışmıştır. Ancak, günümüzde benimsenen kırsal kalkınma ilke ve yöntemlerinin hem ana akım kırsal kalkınma paradigmasında teorik olarak benimsenme biçimiyle, hem de Avrupa Birliğinde uygulanma biçimiyle, Türkiye’deki uygulanma biçimi arasında farklılıklar olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu farklılıkların çoğunun, Türkiye’nin az gelişmiş bir ülke olmasının getirdiği sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere bağlı olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. Bu özelliklerden bazıları, tarımın yaygın olarak küçük üreticiliğe dayalı olması, küçük ve parçalı arazi yapısı, tarımsal üreticilerin, tarımsal teknik ve becerilerindeki yetersizlikler ve ilgili bilgiye ulaşmada yaşadığı yetersizlikler, politika üretici kurumlardaki koordinasyon sorunları, çiftçilerin tarımsal destek ve programlara ulaşmada belirtilen sebepler yüzünden sorunlar yaşaması olarak sayılabilir.

Kırsal Kalkınma Yaklaşım ve Paradigmalarının Tarihsel Gelişimi

Martinussen (1998), Sen (1988), Hobbs (1980)'un belirttiklerine göre "kırsal kalkınma", amaçları, stratejileri, başarı kriterleri ve göstergeleri hedeflenen gruba, politikaları belirleyenlerin politik görüşlerine, uygulanan politika, program veya projenin zaman ve mekânına göre değişen bir kavram olduğu için değer yargısı içermeyen objektif / bilimsel bir kavram değildir.

ODI (2002); 1960'dan 1990'a kırsal kalkınma yaklaşımları ve politikalarındaki tarihsel değişimi, devlet ve pazarla ve üretici ve sosyal sektörlerle ilişkilendirerek özetlemiştir. İkinci dünya savaşının sonundan 1960'ların sonuna kadar, modernleşme kuramı ve onun ekonomik varsayımları kalkınma düşüncesi ve ideolojisine egemen olmuştur. 1970'lerde ise, Marksist bağımlılık okulu ve Dünya sistemi kuramı, modernleşmeci kalkınma kuramını güçlü bir şekilde eleştirmiştir. 1980'lerden sonra, postmodern kuramsal yaklaşımların da kalkınma kuramında etkileri olmuştur. Bu dönemden sonra, kırsal kalkınmanın daha fazla yerel ve mekâna bağlı olarak düşünülmesi, katılımcı ve demokratik kırsal kalkınma politika ve projelerinin benimsenmesine dair yaklaşımlar önem kazanmıştır. 1960'larda, kırsal kalkınma, yeşil devrim, büyük çaplı altyapı yatırımları, araştırma ve yeni teknolojiler geliştirme içerirken; 1970'lerde, sosyal yatırımlarda bütünleştirilmiş kırsal kalkınma programlarına eklendi. Modern kırsal kalkınma paradigması ulus devletlerin, tarımsal makineleşme ve biyo-kimyasal girdiler kullanarak belli ürünlerde uzmanlaşmış tarımsal üretim yapmaları üzerine kuruluydu. Bu model, kırsal kalkınmanın tarımsal üretimin verimliliğini teknolojik gelişmeyle artırarak, en fazla üretimi en az maliyetle büyük tarımsal alanlarda yapmayı getirmesi üzerine kuruluydu. Böylelikle, az gelişmiş ülkeler tarımsal üretimlerini arttırarak ve tarımsal ürünlerini ihraç ederek kalkınacaklardı. Kırsal kalkınma, 1980'lere kadar tarımsal üretimin modernleşmesini öncelikli görüyordu. Fakat 1980'lerden sonra, az gelişmiş ülkeler kalkınmak yerine, ödemeler dengesi ve bütçe açıkları, kırsal üretimin sürdürülebilmesinin zorlaşması, çevre kirliliği problemleri ve artan dış sermaye bağımlılığıyla karşılaştılar. Bu yüzden (Uluslararası Para Fonu) IMF'nin kamusal kurumların özelleştirmesini ve sosyal programların azaltılmasını zorunlu kılan yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kaldılar. 1990'larda ise, kırsal yoksulluk arttıkça kırsal alanda geçimin sağlanması için daha dengeli bir kırsal kalkınma yaklaşımı benimseme ihtiyacı doğdu. Böylece, kırsal kalkınma; zaman ve mekâna bağlılık, katılımcılık, yerellik, kültürel çoğulculuk, çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakları akılcı kullanım, insani gelişme, örgütlenme, katılımcı gözlem ve değerlendirme, kapasite geliştirme, sosyal sermaye, yönetim, STK'ların gelişmesi, topluluk örgütlenmesi, özel şirketlerin sosyal sorumluluk projeleri gibi prensip, örgüt ve yöntemleri içermeye başladı.

Ellis ve Biggs (2001:3) 1950'den 1970'e, 1960'tan 1980'e, 1970'ten 1990'a, 1980'den 2000'e, 1990'dan 2010'a ve 2000'den geleceğe tarihsel dönemlendirmeleri içinde, kırsal kalkınma politikalarının yaşadığı değişimi, dönemin geçerli yaklaşım, kavram ve yöntemlerini belirterek betimlemişlerdir:

1950 - 1970: Modernleşme, ikili ekonomik model modernizasyon, toplum kalkınması, tembül köylüler.

1960 - 1980: Geçiş yaklaşımı, teknoloji transferi, makineleşme, tarımsal genişleme, tarımın ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi, yeşil devrimin başlangıcı, akılcı köylüler.

1970 - 1990: Büyümenin yeniden dağıtımı, temel ihtiyaçlar, bütünleşmiş kırsal kalkınma, devlet tarımsal politikaları, devlet kredileri, desteklenen yenilikler, yeşil devrim (devam ediyor), kırsal gelişim bağları.

1980 - 2000: Yapısal uyum, serbest pazarlar, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) artması, devletin geri çekilmesi, Hızlı kırsal değerlendirme (Rapid Rural Appraisal), gıda güvenliği ve kıtlık, kırsal kalkınmanın sonuçtan çok süreç haline gelmesi, Kadınların kalkınma içindeki durumu (Women in Development) yaklaşımı, yoksulluğu önleme.

1990 - 2010: Mikro kredi, katılımcı kırsal değerlendirme (Participatory Rural Appraisal), aktör yönelimli kırsal kalkınma, paydaş analizi, Toplumsal cinsiyet ve Kalkınma (Gender and Development) çevre ve sürdürülebilirlik, yoksulluğu azaltma.

2000 -: Sürdürülebilir geçim, iyi yönetim, yerinden yönetim, katılımcılığın eleştirisi, sektör politikaları, sosyal koruma ve yoksulluğu yok etme.

Modernist yaklaşımların günümüzdeki eleştirileri (Dağ, 2007; Saltık ve Açıkalin, 2008), katılımcı yaklaşımın ve kırsal kalkınmanın aktörlerinin, özellikle hedeflenen grupların aktif özneleri olarak içine dâhil oldukları bir süreç ve strateji olarak anlaşılmasının önemini savunmaktadırlar. Katılımcı kırsal kalkınma Saltık ve Açıkalin (2008:151)’nin da vurguladıkları gibi yönetim kavramıyla birlikte düşünülmektedir. Yönetişim, devlet, özel şirketler, STK’lar arasında sürekli yapıcı etkileşim ve ortaklığı ifade eden hem katılımcı hem de saydam bir süreç olarak tanımlanır. Katılımcılık, ilk olarak, STK’larının veya gönüllü örgütlerinin kalkınma politika üretim ve uygulama sürecine yerel, ulusal ve hatta uluslararası seviyede katılmalarını içerir. Bu katılım, aynı zamanda, kırsal kalkınma politikaları ve öncelikleri hakkında bir pazarlık ve mücadele ve bununla birlikte paydaşlık içerir. Kırsal kalkınma program ve proje hazırlama ve yerel merkezlerde uygulama süreci; paydaşlar (merkezi devlet kurumları, yerel idareler, yerel uzmanlar, ilgili STK’lar, yerel iş çevresi, kurumlar, yerel topluluklar) arasında politika içerikleri ve öncelikleri hakkında bir mücadele içerir. Bu mücadelede hem ilgili paydaşların hem ekonomik hem de politik konumları, karar verici olmalarındaki konumlarını belirler. Bu anlamda, yönetişim; ekonomik ve politik gücü diğer paydaşlara göre az olan, yerel toplulukların, sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllü kuruluşların etkinliğini arttırmayı hedefleyen bir strateji ve süreç olarak ortaya çıkmıştır.

Saltık ve Açıkalin’in (2008:152)’in belirttiğine göre; yönetişim, aynı zamanda, kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve yoksullukla mücadele etmek için de bir araç olarak düşünülmüştür. Neo-liberal ekonomik politikaların etkisiyle, 1990’lardan sonra, devletin kalkınmadaki görevi, daha çok gerekli yasal ve idari ortamı sağlamak olarak düşünülürken özel sektörün işlevinin malların ve hizmetlerin üretilmesinden, istihdam olanakları yaratmaktan ve girişimcilik ve bireysel kapasite arttırmaktan sorumlu olduğu düşünülmektedir. Bu durumda, STK’lar, sosyal ve topluluk çıkarları için çalışan demokratik kuruluşlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ama hedeflerinde başarılı olup olmamaları; faaliyet

yürüttükleri sosyo-kültürel, makro-ekonomik ve politik ortama, örgütsel yapılarına, politik ideolojilerine, kaynaklarına, yürüttükleri program veya projelerin yapısı ve tasarımına, hedefledikleri grubun yerel özellikleri gibi faktörlere bağlıdır.

Ana Akım Kırsal Kalkınma Paradigması ve Politikaları

Bir önceki bölümde bahsedilen kırsal kalkınmanın merkezi temalarındaki tarihsel değişime bağlı olarak, 1990'lerden sonra, ana akım kırsal kalkınma paradigması da değişime uğradı. Van Der Ploeg, Renting, Brunori, ve diğerleri (2000)'nin iddia ettiklerine göre "çok-düzeyle, çok-aktörlü ve çok-yönlü" yeni bir kırsal kalkınma paradigması oluşmuştur. Onlara göre (2000:395); "modernleşme paradigması, entelektüel ve pratik limitleri aşmıştır". Yeni paradigmayı yedi özelliğiyle tanımlamışlardır. İlk olarak, tarımsal üretimle toplum arasındaki küresel ilişkilerin değiştiğini belirtmişlerdir. Hem toplumun ihtiyaç ve isteklerinin değiştiğini (kırsal turizm, organik tarım ürünleri ve doğal ürünlere yönelim gibi) hem de tarım sektörünün bu ihtiyaç ve isteklere göre yeniden yapılandığını belirtmişlerdir. Bunun yansısı, kırsal kalkınma politikalarının da, genel ekonomideki esneklik, uzmanlaşma, ölçek ekonomisinden vazgeçme gibi yönelimlerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Böylelikle, kapitalist üretim ve pazarlama ilişkilerinin; tarımsal alanlar ve tarımsal üretimde; tarımsal üretimin ve kırsal alanların kendilerine has kültürel ve çevresel ortamlarının ticarileşmesi yoluyla daha fazla egemen olduğunu düşünebiliriz. Bu yaklaşım, Friedmann ve McMichael (1989), McMichael (1991), Llambi (1993), Moreira (1994), Araghi (2004), McMichael (2009)'ın çalışmalarında, tarım ve gıda sektörünün bütünleşmesini ifade eden, yeni gıda rejiminin analizinde açıklanmıştır. Gıda rejimi, tarım gıda sektörlerinin, kapitalist birikim süreçlerine göre tarım ve gıda sektörlerinin değişimini analiz etmeyi amaçlayan analitik ve kuramsal bir kavramdır. Moreira (1994: 93-94) ve Bonanno ve diğerleri (1994: 17-20) yeni gıda rejiminin özelliklerini şöyle açıklamışlardır:

1. Tarım ve sanayi sektörlerinin, gıda sektörünün ulusaşırı ve uluslararası şirketlerin etkinliklerinin artmasıyla bütünleşmesi.
2. Uluslararası kurumların (IMF, WB, FAO vb.) borç, hibe, teknik yardım, yapısal uyum politikaları uygulamak gibi biçimlerde ulusal kalkınma modellerine müdahale etmesi.
3. Tarımla uğraşan ailelerin, sanayi girdilerine, kapitalist pazarlama ve dağıtım tekniklerine bağımlılıklarının artması.
4. Gıda üretiminde sanayi girdilerinin biyo-teknolojik gelişmeye bağlı olarak, daha fazla kullanılmaya başlanması.
5. Gıda üretiminde, gıda işlemede, tarımsal ürünler yerine katkı maddelerinin daha fazla kullanılmaya başlanması.
6. Çevreye dair problemlerin ve sosyal hareketlerin artması.
7. Gıdanın işlenmesinde küresel kaynak kullanmanın artmasıyla, gıdanın kültürel bir ürün olarak daha fazla ticarileşmesi.

İkinci olarak, Van Der Ploeg, Renting, Brunori, ve diğerleri (2000:396) yeni paradigmada, tarımsal üretim biçiminin değiştiğini, farklı faaliyetler arasında sinerjiye gerek duyan bir eylem olduğunu belirtiyorlar. Üçüncü olarak,

onlar (2000:396), kırsal kalkınmanın; kimliklerin, stratejilerin, pratiklerin, karşılıklı ilişkilerin ve sosyal ve ekonomik ağların yeniden tanımlandığı ve yeniden kurulduğu bir süreç olduğunu iddia ediyorlar. Dördüncü olarak, kırsal kalkınmanın ekonomik içeriğinin, tarımsal faaliyetlerin öneminin azalmasıyla, tarımsal olmayan kırsal turizm, doğa ve tabiat koruma gibi ekonomik faaliyetleri içermeye başlamasıyla değiştiğini ifade ediyorlar. Bu yüzden, farklı ekonomik faaliyetler arasında yeni koordinasyon ve çatışma yönetimi yöntemleri ve biçimlerinin oluşmasını gerektiğini de vurguluyorlar. Beşinci olarak, onlar (2000:396), politika oluşturma sürecinin de, farklı politika, program ve prosedürleri olan farklı kurumları içeren çok aktörlü bir süreç olduğunu söylüyorlar. Bu yüzden, farklı politika ve programlar arasında çakışma, uyum ve sinerjinin, farklı bölgesel uzmanlaşma alanlarının, farklılaşan kurumsal ortamların kırsal kalkınma sürecine etkilerinin dikkate alınmasının önemli olduğunu düşünüyorlar. Son olarak da, kırsal kalkınma paradigmasının, geniş bir alanda birbirinden farklı, birbiriyle ilişkili pratikler (“tabiat yönetimi, tarımsal turizm, organik tarım, doğanın korunması, bölgesel ve yüksek kalite üretim yapılması” gibi) içerdiği için çok yönlü olduğunu söylüyorlar.

Van Der Ploeg, Renting, Brunori, ve diğerleri (2000)’nin bu çalışması, yeni kırsal kalkınma yaklaşımını, genel bir soyut bir düzeyde betimlerken, az gelişmiş ülkeler veya gelişmiş ülkeler arasındaki, kırsal kalkınma politikalarının oluşturulma ve uygulanma sürecini etkileyecek yapısal ekonomik ve sosyo-kültürel farklılıkları dikkate almıyor. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkların dikkate alınması, problemi özellikle, çiftçinin tarımsal girdilere olan bağımlılıklarının, özellikle “ekonomik çiftçilikle” bu yeni paradigmadaki azalacağı iddiasında buldukları zaman ortaya çıkıyor. Çünkü çiftçinin daha az dış girdileri satın alacağını, bu girdilere bağımlılığının azalacağını ve içerde ürettiklerini (yeniden değerlendirdikleri parasal ve parasal olmayan kaynaklarını) girdi olarak tarımsal olan ve olmayan ekonomik faaliyetlerde, çiftçiler arasında ortaklıkla veya çoklu faaliyetler geliştirerek kullanacaklarını söylüyorlar. Bu şekilde, küresel tarımsal pazara karşı kendilerini koruyabilecekleri düşünülüyor. Oysaki, az gelişmiş ülkelerde tarımsal sektörün kırsal kalkınmada rolünün azalması; tarımsal desteklerin azalması ve tarımsal üretimin geçinmelerine yetmemesi ve sonuç olarak çiftçilerin tarım dışı ek gelir getirici faaliyetlere yönelmeleriyle oluyor. Ayrıca bu tarım dışı gelir getirici faaliyetlerine, emekleri dışında, kendi öz kaynaklarıyla elde ettikleri bir girdi kullanmaları da tartışmalı. İlginç olarak, zaten, Türkiye benzeri az gelişmiş ülkelerde, küçük çiftçiler, kendi emeklerini daha fazla yoğunlukta ve sıklıkta kullanarak, mümkün olduğu kadar metalaşmamış girdileri kullanarak geçimlerini sürdürmeye çalışıyorlar (Aydın, 2001).

Bu kırsal kalkınma paradigmasında, ayrıca, tarımsal üretimde çok iş içeren bir faaliyet haline geliyor. Çünkü yeni eklenen faaliyet, ne olursa olsun (kasap veya turizm işletmesi veya çiftlik dışı bir iş), var olan sosyal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektiriyor. Ayrıca bu paradigma, yeni sosyal ağlar, ikili ilişkiler ve bazen kurumlar arası yeni düzenlemeler getiriyor. Bu yaklaşıma göre; kırsal kalkınma politikaları ve programları/ projeleri farklı bölgeler veya yörelerde farklılaşıyor. Bu farklılaşma, bölgenin/yörenin kırsal turizm potansiyeli veya pazar

değeri olan belli ürün veya hizmetlere göre veya başka olası gelir getirici faaliyetlere göre gerçekleşiyor. Van Der Ploeg ve Renting (2000:538), bu paradigmada, çiftçiler kırsal kalkınma sürecine, içeriden dâhil oldukları ve yeni sosyal ağlar geliştirdikleri için daha fazla işlerinden tatmin olacaklarını düşünüyorlar.

Kinsella ve diğerleri'de (2000) çoklu faaliyet yürütmenin kırsal kalkınma amaçları açısından özelliklerini tartışıyorlar. Onlara göre, kırsal alanda çoklu (ekonomik) faaliyet kırsal nüfusun geçinmesine, kırsal hanelerin azalmasının durmasına, tarımsal üretimin devam etmesine, sosyal hizmetlerin devamlılığına, kırsal ekonominin güçlenmesi ve farklılaşmasına sebep oluyor. Marsden'ne (1990) göre ise, "çoklu faaliyet", çiftçilerin, kendi becerileri, emekleri ve diğer kaynakları üzerindeki kontrollerini tekrar kazanmak için kullandıkları, dışarıya olan bağımlılıklarını azaltan, bütün yumurtalarını aynı sepete koymaktan kurtulmalarını ve değişen tarımsal politikalar ve kapitalist pazar ilişkilerine karşı güçlenmelerini sağlayan bir strateji. Ayrıca, Kinsella ve diğerleri (2000), çoklu faaliyetlerin, yerel özelliklere göre farklılaştığını belirtiyorlar. Onlara göre, çoklu faaliyet, ilk olarak, farklı ekonomik sektörler arasında ilişki kurmayı, ikinci olarak, çiftlik kaynakları üzerinde kontrol sahibi olmayı ve üçüncü olarak kırsal alanda geçimini sağlamaya devam eden insan sayısını arttırmayı içeriyor. Bu yüzden, kırsal kalkınma pratiklerinin başarılı olmasının; kırsal kalkınmanın farklı faaliyetler arasında "köprü kurulmasını" ve bu faaliyetlerin birbirini pekiştirmesini sağlamasıyla mümkün olacağını düşünüyorlar.

AB Kırsal Kalkınma Paradigması

AB'nin kırsal kalkınma paradigması, kalkınma ajandasını, yeni kalkınma söylemi ve tarımdaki küreselleşmeye göre; tarım ve gıda ürünlerinde değişen ihtiyaçları da dikkate alarak yeniden değerlendirip yeniden oluşturdu. Bu yeniden oluşturma esasında tarım ve gıda ürünlerinde çevreye ve sağlık kurallarına dikkat ederek, tarım ve gıda ürünlerinde standart oluşturulmasına önem verildi.

MAFF (1999)'ın da belirttiği gibi; AB kırsal kalkınma kuralları üç temel yaklaşımı benimsiyor:

1. Çoklu-fonksiyellik: Çok-sektörlü bir yaklaşımı benimsiyerek, kırsal ekonomiyi yeni gelir ve istihdam kaynaklarıyla kalkındırmak.
2. Kırsal hizmetleri, kırsal alanı ve kırsal kültürel mirası koruyarak geliştirmek.
3. Stratejik ve bütünlük programlarının uygulanması ve üye ülkelerin ihtiyaçlarına göre uygulanacak önlemler 'menü'süne dayanarak basitleştirme ve esnekleştirme.

Bu yaklaşımlarla, kırsal kalkınma hedeflerinin dört farklı eksende düzenlenen desteklerle uygulanmasına karar verilmiştir (EC, 2005). Bu eksenlerin üçü, Avrupa Komisyonu (EC) 'nun 2005'teki 1698 nolu düzenlemesinde şu şekilde tanımlanmıştır (EC, 2005:9):

1. Tarım ve ormancılık sektörlerinin rekabeciliğinin; yeniden düzenlenme, geliştirme ve yeniklerin desteklenmesiyle iyileştirilmesi;
2. Çevre ve kırsal kesimin, arazi yönetiminin desteklenmesiyle geliştirilmesi;

3. Kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesinin desteklenmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi;

Dördüncü eksen ise bu amaçlara ulaşmak için uygulanacak ana program; “Leader Program” (Lider programı)’dır. EC (2005:25), Lider programının ana özelliklerini şu şekilde tanımlamıştır:

- Alan temelli, iyi belirlenmiş kırsal alan alt-bölgelerine yönelik yerel kalkınma stratejileri;
- Yerel kamusal-özel ortaklıklar;
- Yerel kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanmasıyla ilgilenen yerel eylem gruplarının karar verici güce sahip olmasını sağlayacak tabandan tavana bir yaklaşım;
- Yerel ekonominin farklı sektörlerindeki farklı aktörler ve projeler arasındaki etkileşime dayanan stratejinin çok sektörlü tasarım ve uygulaması;
- Yenilikçi yaklaşımların uygulanması;
- Kooperatif (ortaklaşma) projelerinin uygulanması; Yerel ortaklıkların ağ kurması

AB’nin “yeni kalkınma paradigması”nda, kırsal haneler, çok- görevli (multi-tasking) ve çok-işlevsel olarak, yerel çevrelerine üretebilecekleri, hizmet olarak sunabilecekleri veya pazarlayabilecekleri ne varsa; onunla parasal ekonomiye katılmaları öngörülüyor. Dolayısıyla, bu yaklaşım, çiftçilerin hem yeni pazarlama stratejileri öğrenmelerini ve sosyal ağlar geliştirmelerini hem de yerel ürünler ve kültürel varlıkların yeniden keşfedilmesi ve pazarlanmasını getiriyor. Bütün bunları var olan tarımsal üretim biçimleriyle devam ettirmekte (çoklu ekonomik faaliyetler yürütmek) tarımsal hane halkının daha fazla ve daha yoğun emek kullanımını getiriyor.

Türkiye’de Kırsal Kalkınma ve Tarım Politikaları

Kırsal Kalkınma ve Tarım Politikalarının Tarihi

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’deki kırsal kalkınma ve tarım politikalarının tarihsel olarak, küresel tarım sektörünün tarihsel gelişimine paralel olarak nasıl değiştiği ele alınacaktır. Bu tarihsel değişimi görmenin, Türkiye’nin az gelişmiş bir ülke olarak, kapitalizmin küresel olarak yaşadığı değişimlere nasıl eklendiğini veya bu değişimlerden nasıl etkilendiğini görmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Oral (2006:7-84)’ın da tartıştığı gibi, Türkiye’de, küresel ekonomik değişimlere bağlı olarak değişen ekonomi, tarım ve kırsal kalkınma politikaları uygulanmıştır. Oral (2006:x), Türkiye ekonomisini, tarımsal politikadaki değişimi dikkate olarak, sekiz farklı döneme bölmüştür. Bu bölümler aşağıdaki tablodan izlenebilir. Keyder Ç. ve Pamuk Ş. (1985), Keyder Ç. (1985, 1999), Pamuk Ş. (1984, 1987), Sönmez M. (1982, 1999) ve Sönmez S. (2001) de Türkiye tarım politikalarının tarihsel değişimiyle ilgili çalışmalar

yapmışlardır. Tablo 1’de Türkiye’de Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikalarının Tarihsel Değişimi görülmektedir:

Tablo 1: Türkiye’de tarım ve kırsal kalkınma politikalarının tarihsel değişimi

Zaman Dönemi (1923-1963)	Kırsal Alanların Sektörel Yönetimi: (1923-1963)
	<p><u>1923-1929: Ulus inşası ve Liberalizm:</u> Politikalar, tarımsal üretimin, tarımsal üretimin makineleşmesi ve büyük arazi sahiplerine girdilerin krediyle verilmesiyle sermayeleşmesi için oluşturuldu. 1923 Türkiye Ekonomi Kongresi. 1923’te Ziraat Bankasının, tarımsal üreticilere traktör ithal edebilmesi için kanun çıkarılması <u>1930-1939: Devlet Kapitalizmi</u> 1932’den 1940’a- Devletçilik de deniyor <u>1935-1948: Toprak Reformu Dönemi</u> 1940-1945: (2. Dünya Savaşı Yılları) 1946-1961: Emperyalizmle ilişkiler ve İthal İkameci Sanayileşme <u>1948-1963: Tarımsal Reform Politikaları Dönemi</u></p>
Kırsal Strateji	Tarımsal Kalkınmayla Kırsal kalkınma
Kırsal Strateji Mekanizmaları	Arazi reformu ve Tarım reformu
Aktif Uluslararası Kuruluşlar	ABD (Marshall Planı)
Zaman Dönemi: (1963-80)	Bölgesel / Bütünleşmiş Kırsal Alan Yönetimi(1963-80)
	1962-1979: İçe Dönük Yabancı Kaynaklara Bağımlı Büyüme Stratejisi
Kırsal Strateji	Çok Sektörlü, Bölgesel / Bütünleşmiş kırsal kalkınma politikası
Kırsal Strateji Mekanizmaları	<ul style="list-style-type: none"> • Toplum (Community) Kalkınması • Merkezköy (centre village) • Köykent (village town) • Bütünleşmiş Kırsal Kalkınma projeleri
Aktif Uluslararası Kuruluşlar	DB ve BM
Yabancı Kaynaklar tarafından Desteklenen Kırsal Kalkınma Projeleri	DB destekli Çorum- Çankırı Kırsal Kalkınma projesi (1976-1984)

Zaman Dönemi: (1980-)	Kırsal Alan Yönetişimi (1980-) 1980-1988: Emeğe karşı ekonomik politikalar 1989-1994: Yapısal Uyum politikalarının krizi ve Ekonomik Serbestleşme 1994- 2002: IMF’nin Yapısal Uyum Politikalarıyla Neoliberal Ekonomik Politikalar 2003-2012: AB’liğine giriş süreciyle AKP politikaları ve IPARD (Avrupa Birliğine giriş öncesi kırsal kalkınma programı)
------------------------------	---

Kayıkçı (2009:26-27), T.C. TKDK (2013) ve Oran (2006)’ın çalışmalarından derlenmiştir.

Tablo 1 (devamı)

Kırsal Strateji	<ul style="list-style-type: none"> • Özelleştirme, • Yerelleştirme: Kırsal kalkınmaya bölgesel yaklaşım (sosyal hizmet sağlarken ve tabandan tavana projelerde) • Yönetişim: Bu politika yaklaşımı STK’ların, politika oluşturma sürecine dahil olmasına izin veriyor.
Kırsal Strateji Mekanizmaları	Özelleştirme, Bölgeselleşme (Tabandan tavana projeler ve sosyal hizmetleri sağlarken) ve Yönetişim, Lider Programı.
Aktif Uluslararası Kuruluşlar	OECD, DB, UNDP, IFAD, AB
Zaman Dönemi: (1980-)	Kırsal Alan Yönetişimi (1980-)
Yabancı Kaynaklar tarafından Desteklenen Kırsal Kalkınma Projeleri	<ul style="list-style-type: none"> • ARIP (Tarımsal Reform Uygulama Projesi) • 2001-2007: DB’sı tarafından desteklenen Ekonomik faaliyetler: Yatırım desteği ve tarımsal yatırım desteği (doğrudan gelir desteği sistemi (DIS)+ Çiftçi dönüşümü + ASC ve ACSU projelerinin yeniden yapılandırılması+ proje destek hizmetleri • ÇATAK: Tarımsal alanların çevresel amaçlarla korunması (2005-2008) • AB’liği destekli Doğu Anadolu Kalkınma programı (2004-2007) • AB, UNDP, DB’sı vb. tarafından desteklenen GAP (1989-2010) • DB’sı destekli Anadolu Su havzası rehabilitasyon projesi (2004-2012) • IFAD ve DB’sı destekli Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1984-1988) • IFAD ve UNDP destekli Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999) • IFAD ve UNDP destekli Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991- 2001) • IFAD ve UNDP destekli Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006) • IFAD ve UNDP destekli Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi (2004-2010)

	<ul style="list-style-type: none"> • IFAD ve UNDP destekli Diyarbakır-Batman-Siirt Kırsal Kalkınma Projesi (2007-2012)
Diğer Kırsal Kalkınma Projeleri	<ul style="list-style-type: none"> • Köy bazlı katılımcı yatırım programı (ARIP) (2001-2008) • Köylerin Altyapısı için Destek Projesin (KÖYDES) • Mesudiye KÖYKENT (village-town) projesi • Beldelerin (küçük belediyelerin) Altyapısı için Destek Projesi (BELDES) • Kırsal Kalkınma Yatırımları Destek programı (RDISP) (2006-2010)

Kayıkçı (2009:26-27), T.C. TKDK (2013) ve Oran (2006)'ın çalışmalarından derlenmiştir.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere, Türkiye tarım ve kırsal kalkınma politikası, kurulduğu dönemden bu yana, özellikle 1940'lar sonrasında, dünyada az gelişmiş ülkelerin uyguladığı kırsal kalkınma paradigması ve politikalarına paralel bir şekilde değişmiştir. 1940- 1960 arasındaki dönemde, dünyada pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi, tarımsal kalkınmaya dayalı, tarımsal ürünlerin satılıp, elde edilen gelirle sanayileşmeyi amaçlayan ithal ikameci ekonomik modele uygun kırsal kalkınma modeli benimsenmiştir. Bu model, tarımsal makineleşmenin ve tarımda verimliliğin artırılmasına, tarımsal üretim alanlarının artırılması çalışmalarına ağırlık vermiştir. 1960'lardan 1980'lere ise, kırsal gelişme bölgeleri yaratmayı hedefleyen bölgesel ve bütünlüştürmüş kalkınma modelleri benimsenmiştir. Bu dönemi, daha modernist, teknolojik gelişmeye ve tarımsal kalkınmaya önem veren kırsal kalkınma yaklaşımından; yerel ve bölgesel gelişmeyi dikkate alan, tarım dışı sektörel gelişmeye ve bölgesel veya yerel sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmaya önem veren bir kırsal kalkınma yaklaşımına bir geçiş dönemi olarak da düşünülebiliriz.

1980'lerden sonra ise devletin, genel olarak tarımsal ürünleri destekleyen ürün alma, girdileri sağlama (tohum, gübre ve ilaç) gibi destekleri kaldırılmıştır. Tarımsal ürün ve girdi desteklerinin kaldırılması, devlet iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, tarımsal gümrük vergilerinin azaltılması şeklinde genel makro ekonomik politikaların parçası olarak uygulanan yapısal uyum programlarından Aydın (2001), Aysu (2002), Günaydın (2002), Günaydın (2003), Emre (2003), Kendir (2003), Oyan (2004), Güler (2005), Oral (2006), Doğan (2006) gibi, pek çok farklı çalışma bahsetmiştir. Bu genel politika değişiminin, 1996'daki Dünya Bankası önerileriyle hızlandığı ve 2003'ten sonra da Avrupa Birliğine uyum sürecinin etkisiyle beraber kırsal kalkınma politikalarında hissedildiği de söylenebilir. 1999- 2005 yılları arasında tarımdaki devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi IMF anlaşmalarında taahhüt edilmiştir (Oral, 2006).

Bu taahhütler çerçevesinde çeşitli devlet kuruluşları özelleştirilmiş veya yeniden yapılandırılmıştır. Bu kurumlarla ilgili özelleştirme ve yeniden yapılandırma listesi T.C. Özelleştirme Daire Başkanlığı (ÖİB) (2012), İGSAS (2012), Oran (2006), TKKB (2012) aşağıdadır:

1. YEMSAN'ın 1993'den 1995'e tüm bileşenlerinin satılarak özelleştirilmesi
2. SEK'in 1993'den 1998'e tüm bileşenlerinin satılarak özelleştirilmesi
3. ORÜS'ün 1996'dan 2000'e tüm bileşenlerinin satılarak özelleştirilmesi

4. TZDAŞ’ın 1999’dan 2003’e tüm bileşenlerinin satılarak özelleştirilmesi
5. İGSAŞ’ın 2004’te özelleştirilmesi (İGSAŞ, 2012)
6. TÜGSAŞ’ın 1999’dan 2005’e özelleştirilmesi
7. 2004’ten beri TİGEM arazisinin ve mühimmatının kiralanması (Oran, 2006:218) ama kurumun tümüyle özelleştirilmesi sürüyor.
8. TEKEL’in (Tütün, Tütün ürünleri, Tuz ve Alkol İşleme İşletme Genel Müdürlüğü) 2005’te özelleştirilmesi
9. EBK’nun 1995 yılından 2005’e özelleştirilmesi
10. ORÜS’ün 1996’dan 2000’e özelleştirilmesi
11. TKKB’nin (Türkiye Kalkınma Kooperatifleri Birliği) 2005’te, 5330 no’lu kanun ve 533 nolu kanun hükmünde kararname ile yeniden yapılandırılması (TKKB, 2012)
12. TMO’nun (Toprak mahsülleri Ofisi), faaliyetleri azaltılarak, yeniden yapılandırılmıştır.
13. TŞFAŞ (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.)’nin 2009’dan 2011’e geçen sürede özelleştirilmesi

Uluslararası tarım sektörü düzenlemeleriyle ilgili başka önemli bir konu, Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ), Genel Gümrük ve Ticaret Antlaşması (GATT) çerçevesindeki taahhütleridir. Genel Gümrük ve Ticaret Anlaşması’nın amacı “ticaret turları” toplantıları yoluyla ülkeler arasındaki vergileri kaldırarak, ticareti serbestleştirmektir. Tarım sektöründe halen geçerli olan ticari düzenlemelere, 1994’te, Uruguay’da (8. Tur) karar verilmiştir (Oral, 2006:86). Bu anlaşmanın başlıkları; pazara erişim, ihracat rekabeti ve iç tarımsal destekler başlıklarıdır. Uruguay turunda, tarımsal ithalat vergilerine, ulusal tarımsal desteklere ve tarımsal ihracat desteklerine nicelik açısından, kısıtlamalar getirilmesi söz konusudur (Sayın, Taşçıoğlu ve Mencet, 2011:4- 5). Pazara erişim anlamında ithalat gümrük vergilerinin azaltılması söz konusudur. 1986- 1988 gümrükleri temel alınmak üzere; az gelişmiş ülkelerin, ortalama % 24 oranla 10 yılda gümrük indirimi yapmalarına izin verilmişken, gelişmiş ülkelerin 6 yılda ortalama % 36 oranla gümrük indirimi yapmalarına izin verilmiştir. Az gelişmiş ülkelerde, bir ürün için en az %10 indirim şart koşularken, gelişmiş ülkelerde bu oran en az %15’tir. Türkiye, gümrüklerini ortalama %24 oranla, her yıl eşit oranda olmak üzere ve bir ürün için en az %10 olmak üzere 2004 yılına kadar indirmeyi kabul etmiştir. %24 ve %10 arasındaki fark, hangi gümrüklerin en fazla, hangilerinin en az indirileceğine karar vermek için kullanılmıştır. En asgari erişim kuralı Türkiye’den beklenen gümrük indirimlerine uygulanmamıştır.

Anlaşmanın ikinci koşulu olan, “tarımsal ihracatın desteklenmesi” (Gonzales 2002:461)’in belirttiği gibi tarımsal ürünlerin miktarına bağlı olarak verilen tarımsal ihracat desteklerinin azaltılmasıdır. Bu koşula göre; destekler genel olarak %36 oranında azaltılmalı ve 1986-1990 arasındaki ihracat desteklerinin ortalaması alınarak desteklenen ihracat miktarı 6 yılda %14 azaltılmalıdır. Türkiye bu indirimleri değer ve miktar olarak 44 üründe 10 yılda yapmayı kabul etmiştir. TUSUİAD (1999:82) verilerine göre, %24 genel ortalamayı tutturmak için; et ve diğerleri, süt ve diğerleri, tahıl, şeker ve şeker ürünleri, et ve balık ürünleri, en az sınır olan % 10’a yakinken, vergi indirimleri

diğer ürünlerde %40'a yakın belirlenmiştir. Uruguay'da yapılan, GATT anlaşmasının üçüncü bileşeni olarak, "Ulusal Tarım Destekleri" yeniden düzenlenmiştir. Ulusal tarım desteklerinin, gelişmiş ülkelerde altı yılda % 20 oranla ve az gelişmiş ülkelerde on yılda % 13, 36 oranla indirilmesi benimsenmiştir. Ayrıca, "En Az (De Minimis)" kuralına göre, desteklerin, üretim değerinin %5'ini geçmemesi ve bütün ürünlerin ortalama üretim değerinin %10'nu geçmemesi gerekir. Şahinöz'e (1996:300) göre, GATT Uruguay turu kararları, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına düşen üretim, üretim giderleri ve ticaret altyapısı açısından farklar olduğu için adil olmayan ticareti zorunlu kılan düzenlemeler getirmektedir. Henüz yürürlüğe girmeyen GATT Anlaşması turu (9.tur) Doha'da (Katar'ın başkenti) 2001'de başlamış ama sona ermemiştir. 2006'ta ara verilmiş, 2007'de tekrar başlamıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013:8-9). Ayrıca, T.C. Ekonomi Bakanlığı'na (2013:9) göre, tarım sektörü GATT anlaşması Doha turunun yine pazara erişim, ihracatta rekabet, iç destekler alt başlıklarında ve ayrıca pamuk sektöründe ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır. Türkiye açısından önemli nokta, özel ürünler ve hassas ürünler olarak tanımlanacak ürünlerin gümrük vergilerinin düşmesini engelleyecek olan "Özel Korunma Önlemleri Mekanizmasının" korunmasıdır. Türkiye'nin ve diğer az gelişmiş ülkelerin bu turlardaki müzakerelerdeki amacı, az gelişmiş ülkelerde uygulanan gümrük vergilerinin mümkün olduğu kadar tedrici bir şekilde kaldırılması ve gelişmiş ülkelerde uygulanan iç tarımsal desteklerin azaltılmasıdır.

2003'ten sonraki dönemde, genel tarımsal girdi ve ürün desteklerinin kaldırılması, ve bunun yerine tarım üreticilerinin işletmeciyeye dönüşmesini teşvik eden önlemler (IPARD sektörel tedbirleri) ve bölgesel kalkınma programları, bölgesel programlara uygun kalkınma komiteleri ve yerel eylem grupları kurulması gibi kırsal kalkınma politikaları benimsenmiştir. Bu politikalar daha detaylı olarak çalışmanın bir sonraki bölümünde analiz edilecektir.

Türkiye'de Günümüz Kırsal Kalkınma ve Tarım Politikaları

Türkiye'de tarımın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili çok sayıda çalışma (Aysu 2002, Emre 2003, Günaydın 2002, Güler 2005, Kendir 2003, Oyan 2004, Yenal 2001), uygulanan yapısal uyum politikalarının, sermayenin tarım sektörüne girişini arttıracaklarını ve Türkiye'yi tarım ürünlerinde dışa bağımlı hale getireceğini iddia etmiştir. Yine bu yapısal uyum politikaları kapsamında ürünlere uygulanan girdi destekleri ve alım destekleri göreceli olarak azaltılmıştır. Tarımsal ürün bazlı desteklerin azaltılması süreci halen devam etmektedir. Ayrıca 2003'ten sonra, AB'ne uyum için hazırlanan kırsal kalkınma programı (IPARD), (T.C. TKDK, 2013: 13), genel AB'ne giriş öncesi uyumlanma programının bir parçasıdır. Türkiye'nin tarihsel kırsal kalkınma politikaları içinde, IPARD programı dönemi (2003 sonrası), kırsal alan yönetişimi adı verilen 1980 sonrası tarım politikalarının da içinde dâhil edilmiştir. Bu programın, 2003 sonrası diğer kırsal kalkınma programlarından farkı, bütünsel olarak tarım sektörü ve kırsal kalkınma programlarının tümünü içererek, tarım sektörü ve kırsal kalkınmayı yapılandırmasıdır. Bu program, bu bütünleşmiş çerçevede, 1990 sonrası ana akım kırsal kalkınma paradigmasına paralel bir biçimde, ana akım kırsal kalkınma paradigmasında geçerli olan yaklaşım, ilke ve yöntemleri benimsemektedir.

Bunun kanıtı olarak, ulusal kırsal kalkınma stratejisinde belirtilen prensipler görünmektedir. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (T.C. DPT, 2006b), kırsal kalkınma planının ana prensiplerini, “mekânsal duyarlılık, işbirliği, katılım, sürdürülebilirlik, sosyal içerme, politikalar ve uygulanmaları sürecinde etkin tutarlılık ve kontrol, kaynakların etkili kullanımı” olarak tanımlamıştır. Bu prensipler, ana akım kırsal kalkınma paradigmasında benimsenen aktör yönelmi kırsal kalkınma, paydaş analizi, kalkınmada katılımcılık, yoksulluğu azaltma, iyi yönetim, çevresel sürdürülebilirlik, yerinden yönetim, yerel ve bölgesel özelliklerin politika oluşturma süreçlerinde dikkate alınması ve sektör politikaları gibi ilke ve yöntemlerle uyumludur. Ayrıca, IPARD programı, küresel ana akım kırsal kalkınma paradigmasına uyumlu bir şekilde, yukarıda tarihsel olayların betimlenmesinde görüldüğü gibi, kamu kurumlarının özelleştirilmesi, uluslararası kurumlardan da destek alan bölgesel (yerel) ve sektörel temelli kırsal kalkınma programlarının uygulanması, genel tarımsal desteklerin kaldırılması ve yerine sektörel ve küçük ölçekli tarım-gıda bütünleşmesi öngören tarımsal işletmelerin artırılmasına yönelik desteklerin verilmesini benimsemiştir. Yine ana akım paradigmaya paralel olarak, yoksulluğu azaltmaya ve kontrol etmeye yönelik olarak, tarımsal üreticilere, öncelikli olarak kadınlara, mikro krediler verilmesi benimsenmiştir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, IPARD programını hazırlayan ve uygulanmasından sorumlu kurumdur. Bu program (T.C. TKDK, 2013: 14), Türkiye’nin uyguladığı genel makro ekonomik politikalara ve önceki paragraflarda belirtilen IMF ve DTÖ’ne taahhütlerini bozmayacak şekilde hazırlanmıştır. DPT planına göre, (2007:1), bitkisel üretiminde Türkiye’nin en önemli problemi, verimlilik, pazarlama ve devlet destekleridir. IPARD programı (T.C. TKDK, 2013:10), Türkiye tarımının yapısal ekonomik sorunlarını; AB’liğiyle gelir farklılığı, artan gelire ve göçe dayanan bölgesel farklılıklar, enformel ekonomi, kırsal nüfusun düşük eğitim seviyesi olarak tanımlamıştır. Ve buna ek olarak, kırsal çevrenin bozulması, tarımsal üretkenliğin azlığı, ücretsiz emek gücü ve yoksulluk konularında politikalar uygulanmasına önem vermiştir. Ulusal Kırsal Kalkınma Planı (TKİB, 2011:12), daha verimli tarım hanelerinin oluşması ve yarı geçimlik üretimin süreç içinde azalması ve daha çeşitli bir kırsal ekonomi oluşturulması için devlet müdahalesini önermiştir. T.C. DPT’ye (2006:31) göre, küçük tarımsal araziler sorununu azaltmak için, küçük arazilerin daha fazla bölünmesini azaltacak bir kanun oluşturulmuştur. Kırsal kalkınmayla ilgili planlarda küçük araziye dayalı çiftçilik verimsiz tarımsal üretimin kaynağı olarak görülmüştür.

T.C. DPT (2007:1), AB’nin ve DTÖ’e olan taahhütler, Türkiye tarımsal üretimine en önemli müdahaleleri oluşturmaktadır. Bu müdahalelere göre, (T.C. TKDK, 2011a:59), Türkiye’nin karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü olan; daha ucuz üretebildiği ve emek verimliliği en yüksek olan ürünleri desteklemesi gerekmektedir. Bu ürünleri tanımlamak için AB üyeleriyle tarımsal ürünlerin fiyatları ve emek verimliliği karşılaştırılmıştır. T.C. DPT’nin (2007:1) belirttiğine göre, bu ürünlerin tanımlanmasından sonra, bu ürünler, tarımsal araştırma ve geliştirmeye önem verilerek desteklenmelidir. Ayrıca, teknolojik verimlilik, tohum üretimi, taze sebze ve meyve üretimi ve organik tarım, desteklenmek için seçilmiştir. AB serbest ticaret alanında tarım ve gıda zincirlerinin, Türkiye’nin

karşılaştırmalı rekabet üstünlüğü olan ürünleri satması için önemli bir yer olduğu belirtilmiştir. Planda belirtilen, "rekabeti artırma" tarımsal yapının verimliliğini arttırmaya yönelik bir amaç olarak gözükmektedir. Bu yüzden, gıdanın güvenilirliği, doğal kaynakların çevresel olarak sürdürülebilir bir şekilde kullanımı ve hayvan sağlığı, rekabetçi ve örgütlü tarımsal yapının kurulmasında önemli görülmüştür. Bu planda, kırsal ve bölgesel kalkınma planı stratejileri, AB kırsal kalkınma politikaları ve AB'den kaynak alma kriterlerine uygun olarak oluşturulmaya çalışılmıştır.

IPARD programı (T.C. TKDK, 2013:116-124) tarafından, 2006-2013 döneminde tarımsal destek programları, kırsal kalkınma destekleri ve kırsal altyapı destekleri olmak üzere tarımsal destekler oluşturulmuştur ve uygulanmaktadır:

1. Tarımsal Destek Programları: Doğrudan Gelir Destekleri, Fark Ödemeleri, Telafi Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Tarım Sigortası Destekleri, Çevre Destekleme Projesi (ÇATAK) (ÇATAK, DB'si desteklidir).
2. Kırsal Kalkınma Destekleri: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP): Bireysel veya bir arada tarım üreticilerinin yapacakları öz sermayeye dayalı tarım ürünlerinin depolanması, işlenmesi ve ambalajlanmasına yönelik ekonomik faaliyetlerin ve altyapıya yönelik yatırım projelerinin hibeyle desteklenmesini içerir. Bu program 2006'dan beri 81 ilde uygulanmaktadır.
3. Kırsal Altyapı Destekleri:
 - 3.1. Köy Altyapısı Destekleme Projesi (KÖYDES): Bu proje köylerde sağlıklı ve yeterli içme suyu sağlamaya ve köy yollarının altyapısını güçlendirme amaçlıdır.
 - 3.2. Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES): Nüfusu 10.00'den az olan beldelerin altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi içindir.

Başka tarımsal destekler, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, tarımsal genişleme ve eğitim faaliyetleri ve sertifikalı tohum uygulamasının artırılmasına yönelik desteklerdir. AB' liğine uyum çerçevesinde, küçük ve orta ölçekli tarımsal üretimini kapitalist üretim biçimine dönüştürmek için, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu düşünülen sektör/ürünlerde proje destekleri biçiminde yedi tedbir biçimi hazırlanmış ve uygulanmaktadır. IPARD programındaki (T.C. TKDK, 2013:189-316) bu yedi tedbir biçiminden üçü küçük ve orta ölçekli girişimcilik projelerini desteklemek için oluşturulmuştur. Bu üç destekleme biçiminden 101 kodlu ilk tedbir "Tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar" olarak belirlenmiş ve et ve süt ürünleri üreten tarımsal hanelere verilen desteklerdir. Bu üç destekleme biçiminin ikincisi "tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlardır. Bu destekleme biçimi (kod: 103-1, 103-2, 103-3, 103-4) et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, meyve ve sebzelerin ve su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması için verilen desteklerdir. Bu tip destekleme biçimlerinin üçüncüsü "kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi" için verilen desteklerdir. Bu destekleme biçimi (kod: 302-1, 302-2, 302-3, 302-4,) çiftlik

faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi, kırsal turizmin geliştirilmesi ve kültür balıkçılığının geliştirilmesi gibi biçimleri içerir. Yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi desteği, yerel geleneksel zanaatların, el işlerinin, doğal ve kültürel miras kaynaklarının ve yerel ürünlerin ticarileştirilmesi ve küçük ve orta ölçekli girişimlere dönüştürülmesini hedeflemektedir. Geleneksel elişlerinin listesi IPARD programı (T.C. TKDK, 2013:71) 1.11.2 no’ lu ekinde verilmiştir. Bu el işlerini, özellikle kırsal kadınların yapacağı düşünülmüştür.

Çoklu faaliyet geliştirmeye yönelik bu destekleme biçimi (kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi) aynı zamanda, yerel tarihi, kültürel ve doğal zenginliklere dayanan turizm faaliyetlerin artırılması ve zenginleştirilmesi için verilen destekleri de kapsamaktadır. Bu anlamda çevre ve tarım turizmi ve kırsal turizmi de, şehir merkezlerine göçü önleyecek ve geliri arttıracak bir faaliyet olarak dikkate alınmıştır. Yerel turizmi geliştirmek için yerel kapasite genişletme çalışmaları yapılması önemli bulunmuştur.

Bu üç küçük ve orta ölçekli girişimleri destekleme paketinin dışında, başka bir tedbir üretici gruplarının kurulmasının desteklenmesine dair 102 nolu tedbirdir (T.C. TKDK, 2013:217). Bu tedbir, meyve ve sebze üreticilerini (mantar, çiçek ve tıbbi ürünleri içererek), süt, kırmızı et, tavuk eti, yumurta, balık ve bal üreticilerini kapsar. Tedbirin amacı üretici grupların gıda zincirindeki diğer gruplara göre pazarlık gücünün artırılmasıdır (T.C. TKDK, 2013:218).

Başka bir tedbirler paketi ise; kod 201-1, 201-2 ve 202-3’deki çevresel önlemlerle ilgilidir. Bu tedbir paketi “Çevre ve kırsal peyzaja yönelik faaliyetlerin uygulanmasına hazırlık” olarak adlandırılmıştır ve erozyon kontrolü, su kaynaklarının korunması ve biyolojik çeşitlilik gibi alt başlıkları içerir. Bu program tarımsal üretimi çevresel kaynakların korunmasıyla birlikte yürütmek için düşünülmüştür. Bu tedbir, 5-7 sene arasında tarım-çevre taahhüdünde bulunmuş çiftçiler veya diğer arazi yöneticilerine “çevrenin, peyzajın ve özelliklerinin, doğal kaynakların, toprağın ve genetik çeşitliliğin korunması ve iyileştirilmesi ile uyumlu olan tarımsal üretim yöntemlerini uygulamaları” için verilir (T.C. TKDK, 2013:253).

Başka önemli bir politika uygulama alanı organik tarımdır. IPARD programı (T.C. TKDK, 2013:36-37) organik tarımı, suni tarımsal kimyasalları, suni hormonları, suni gübreleri kullanmayı reddeden; çevreye dost, organik ve yeşil gübreleme yapan, toprağı koruyan bir tarımsal üretim sistemi kurmayı hedefleyen “bir alternatif üretim tekniği” olarak tanımlamıştır. Ayrıca, T.C. DPT planı da (2006a:74) biyolojik çeşitlilik ve genetik kaynaklara dair araştırma yapılmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden, tarım, çevre ve teknoloji politikalarının bütünleştirilmesine ve genetiği değiştirilmiş tohumların kullanımının risklerini anlamaya yönelik politikalar oluşturulmasına karar verildiği belirtilmektedir. Sera etkisi, kirlilik ve iklim değişikliği gibi başka çevresel problemlerin de önemli olduğu belirtilmiştir.

Altıncı tedbir, yerel ve katılımcı kırsal kalkınmayla ilgili olup, “Yerel kırsal kalkınma stratejileri geliştirme” tedbirlerini (kod 202: 202-1, 202-2, 202-3, ve 202-4) kapsar. IPARD programı kapsamında, katılımı sağlamak için ayrıca Tedbir 202’de, yerel kırsal kalkınma stratejilerinin oluşturulması ve uygulanması

için, Yerel Eylem Gruplarının kurulması ve AB Lider programına geçiş yapılması planlanmıştır. Bu yerel eylem gruplarının üyeleri olarak, özel sektör, kırsal bölgesel kamu kuruluşları ve STK'lar düşünülmüştür. Yerel Eylem grupları, yerel kalkınma stratejilerinin oluşturulması ve uygulanmasından sorumlu olarak düşünülmüştür. Kalkınma Ajansları bu Yerel Eylem gruplarının üyelerinin seçiminden ve toplantıların maliyetlerinden sorumludur.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının planında (TKİB, 2011:46) bahsedilen bölgesel ve il bazında bir kalkınma stratejisi olarak, bölgesel ve il düzeyinde kalkınma komitelerinin kurulmasıyla beraber yerel eylem gruplarının kurulması ve birlikte çalışması, kırsal kalkınma stratejisinin verimli bir şekilde oluşturulması ve kaynakların verimli bir şekilde kullanılması için önemli görülmüştür. Ayrıca, kırsal kalkınma politikasında, kırsal bölgelerin ve özelliklerinin tanımlanarak ve bu tanımlamalardan faydalanarak bölgesel kalkınma strateji ve hizmetleri geliştirileceğinden bahsediliyor. Bu kalkınma stratejisinin temelinde, ticarileştirilebilecek, artı değer yaratabilecek veya turistik özellikleri olan "yerel varlıklar"ı bulmak ve geliştirmek var. Bunun dışında yaşam kalitesini artırıcı sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerini geliştirmek de planda belirtilmiş. Bölgesel ve yerel farklılıkları dikkate almak prensibiyle doğru orantılı olarak, bölge ve il düzeyinde hazırlanan kalkınma planları da oluşturulmaya başlanmış. Kalkınma Bakanlığı'na göre (2012), 5449 no'lu kanunla kurulan 26 kalkınma ajansı da bu planların uygulayıcı kurumlar arasında yer alıyor. Bu ajansların kurulması ve kalkınma komiteleriyle birlikte, kalkınmada bölgenin/ilin güçlü ve zayıf özelliklerinin tanımlanarak ve STK'ların da bu komitelere katılmasıyla tabandan tavana katılımcılığın, sosyal içermenin ve bölgenin/ ilin ihtiyaçlarına ve sorunlarına mekânsal duyarlılığın sağlanması hedeflenmiştir. Ancak, bu komitelerin, bu prensipleri dikkate alarak, demokratik ve katılımcı bir şekilde, bütün paydaşları içererek işlemesi garanti altında değildir. Yedinci tedbir teknik desteği ve bağış desteklerini programın izlenmesi ve değerlendirmesi ve genel gidışat konularını da kapsar (T.C. TKDK, 2013:313).

IPARD programında görüldüğü gibi, Türkiye'nin kırsal kalkınma programında, AB politikalarıyla uyumlu olarak, kırsal ekonomik faaliyetlerin çoklu-faaliyetlerle zenginleştirilmesi ve küçük ve orta ölçekli işletmelere dönüştürülmeleri hedeflenmiştir. IPARD Programının bütününde ve kırsal kalkınma planlarında görülebildiği gibi, Türkiye genelinde olan yarı-geçimlik olan küçük tarımsal hanelerinin işletmeye dönüştürülmeleri hedefleniyor. Bu dönüşümde öncelikle et ve süt ürünleri, daha sonra meyve ve sebzeçilik ve su ürünleri düşünülmüştür. Özellikle, et-süt ürünlerine verilen öncelik, tarım sektörü GATT antlaşmasındaki vergi oranları indirimlerinin en düşüğünün et ve süt ürünlerinde olmasında da görülebilir. Bunlara ek olarak, kırsal hanelerin ekonomik etkinliklerinin el işleri, geleneksel zanaatkârlığın desteklenmesi, yerel turizm, tarımsal turizm, çevreci turizm, mikro kredilerle uygulanabilecek diğer girişimcilik çeşitleri gibi faaliyetlerle çeşitlenmesinde kadın emeğinin önemli bir rol oynamasının beklendiği de belirtilmiştir. Bir sonraki sonuç ve tartışma bölümünde Türkiye'deki kırsal kalkınma politikalarının değişimin, genel kırsal kalkınma paradigmasının değişimiyle ilişkisi ve Türkiye'nin uyguladığı kırsal kalkınma ve tarım politikalarının olası sonuçları tartışılacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’nin hem tarihsel hem de günümüz kırsal kalkınma politikaları incelendiğinde, bu politikaların, dünyada o dönemdeki etkin kalkınma ve kırsal kalkınma paradigması ve yaklaşımlarıyla ve az gelişmiş ülkelerin genel olarak uyguladığı ulusal makroekonomik politikalarla paralel olarak oluşturulduğu görülmektedir. Buna ek olarak, Türkiye’nin uyguladığı makro ekonomik politikaların ve kırsal kalkınma politikalarının, DTÖ, IMF ve AB gibi uluslararası antlaşmalarda verdiği taahhütlerle ilişkili olarak oluşturulduğu da söylenebilir.

Türkiye’nin önceki kırsal kalkınma ve tarım politikalarından farklı olarak, bu dönemki (2003 sonrası) kırsal kalkınma politikalarının kırsal haneleri destekleme biçiminin değiştiğini söylemek gerekir. Genel desteklerin (ürünlere verilen girdi destekleri, ürün alım destekleri gibi) sınırlandırılarak bunun yerine bazı ürünlerde (özellikle süt, et, sebze ve meyve, balıkçılık), bu ürünlerin ticarileştirilmesine yönelik destekler verilmesi ve kırsal alanda tarımla beraber tarım dışı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi programda görülüyor. Programın ana amaçlarından biri olarak, yoğunlukla yarı geçimlik olan ve küçük ve parçalı arazilerde yapılan tarımsal üretimin yerine tarımsal üretimin işletmeler biçiminde ve gıda sektörüyle daha yoğun olarak bütünleştiği bir tarımsal üretim benimsenmiştir. Ancak Türkiye’deki tarımsal üretimin yoğunluğunun yarı geçimlik küçük üreticilik olduğu ve halen Türkiye’deki tarımsal üretim yapan nüfusun fazlalığı (toplam istihdamın yaklaşık %30’u) düşünülürse, işletme biçimine dönüşebilecek tarımsal üretici hanesinin sınırlı olduğu açıktır.

Ayrıca, Türkiye’nin kırsal kalkınma programı (IPARD), genel olarak AB ve ana akım kırsal kalkınma paradigmasında olan kırsal ekonomik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, yerel varlıkların yeniden değerlendirilmesi ve tarımsal ürünlerin hane bazlı veya üretici grupları tarafından işlenmesi prensipleriyle uyumluysa da, Türkiye’nin kırsal nüfus ve tarımsal üretim özellikleri açısından AB’deki gibi uygulanmasında sorunlar yaşanabilir. Bu tür desteklerin, bu yüzden hem tarımsal üretimde çalışan (emeklerinin parasal değeri gözükme de) hem de bu faaliyetleri yürütecek kadınların iş gücünü arttıracaklarını ve bu yüzden sürdürülebilmesinin oldukça zor olacağını düşünebiliriz. Ayrıca, sayıca fazla destek olmasına rağmen bu desteklerden, AB üyesi olan ülkelerdeki gibi çiftçilerin yararlanabilmeleri için başvuru için gerekli donanımına sahip olup olmadıkları (bu sistemde bireysel başvuru yoluyla destekler sağlanabiliyor) ve sonrasında işletme olarak varlıklarını sürdürebilecek donanımına sahip olup olmadıkları (işletmenin yönetim ve muhasebesini ve diğer işleri) belirsizdir.

Bunlara ek olarak, genel ana akım kırsal kalkınma paradigması ve AB kırsal kalkınma politikalarıyla uyumlu olarak, Türkiye’deki kırsal kalkınma politikaları ve programı, hem bölgesel ve yerel özelliklere hem de katılımcı ve demokratik kırsal kalkınma prensiplerine; yerel kalkınma komiteleri, bölgesel ve il bazlı kalkınma ajansları ve yerel eylem grupları yoluyla önem verileceğini taahhüt etmiştir. Ancak, Türkiye’deki kalkınma prensipleri; katılımcı kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, bölgesel duyarlılık ve ana akım toplumsal cinsiyet idealleri gibi prensipleri içerse de, bu prensiplerin politikalarda ve projelerde

pratik olarak uygulanması yerel yönetimler ve belediyeler, STK'lar, taban örgütlenmeler, hedeflenen gruplar gibi kalkınmanın aktörleri arasında karmaşık ve yoğun ilişkileri içermektedir. Bu prensiplerin hayata geçirilmesi ve bununla ilgili kanunların uygulanması amacıyla getirilen hukuki düzenlemeler gerçekleşse de, bürokratik kültür, toplumsal ve kültürel önyargılar, bu prensiplerin etkili bir şekilde uygulanmasına engel olabilir. Bununla birlikte bu prensiplerin ilgili aktörlerin "sosyal konum"ları veya bağlamsal ve durumsal konumlarına bağlı olarak içselleştirilmesi ve uygulanması, kırsal kalkınma politika ve proje süreçlerinde ve uzun dönem etkilerinde hayati önem taşımaktadır.

Son olarak, bu programın, program çerçevesinde istendiği gibi işletmeye dönüşecek tarımsal üretici sayısı sınırlı olduğu için, kırsal yoksulluğu ve köyden kente göçü arttırabileceği düşünülebilir. Ayrıca, Türkiye'deki kırsal kalkınma planının, AB uyum ve ana akım kırsal kalkınma paradigması ile uyumlu bir şekilde yürütülmesinde, bu planın daha nitelikli bir şekilde uygulanabilmesi için; bu programın ve projelerin yararlanıcısı olan tarımsal üreticiler ve üretici grupları/ kooperatifleri /işletmeleri için eğitim programları yürütülmesi gerekir. Bu eğitim programlarının; kırsal kalkınma program ve projeleri, kendi ürettikleri ürün ve hizmetlerin üretilmesi ve pazarlanması ve işletmelerinin yönetilmesi ile eğitimler vermesi bu program ve projelerden yararlanma imkânlarını arttıracaktır. Buna ek olarak, hem bu programlardan yararlanacakların artması hem de üreticilerin küresel olarak rekabet gücünün artırılması için üretici birliklerinin hem oluşma hem de sürdürülmesinde desteklerin devam etmesi gerekir.

Kaynakça

- Aydın, Zülküf (2001). Yapısal uyum politikaları ve kırsal alanda beka stratejilerinin özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık köyleri örneği. *Toplum ve Bilim*, 88(Bahar), 11-31.
- Aysu, Abdullah (2002). Türkiye tarımında yapılanma(ma): tarladan sofraya tarım. İstanbul: Su Yayınları.
- Bonanno A., Friedland W. H., Llambi L., Marsden T., Moreira M. B., Schaeffer R. (1994). Global Post-Fordism and Concepts of State. *International Journal of Agriculture and Food*, 4, 11-29.
- Dağ Rıfat (2007). Kırsal Kalkınma Siyaseti. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Doğan Sibel. (2006). Tarım-Gıda Sisteminin Küreselleşmesi ve Çok Uluslu şirketlerin artan önemi. *İktisat Dergisi*, 477, (42-55).
- Ellis Frank ve Biggs. Stephen. (2001). Evolving Themes in Rural Development 1950s and 2000s. *Development Policy Review*, 19(4), 437-448.
- Emre Emel. (2003). Yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'de tarım: söylem ve gerçek. *Özgür Üniversite Forumu*, Nisan- Haziran, 22, 155-171.
- EC (Commission Regulation) (2005). No: 1698. EC: Official Journal of the European Union
- Gonzales Carmen G. (2002). Institutionalizing Inequality: The WTO Agreement on Agriculture, Food Security & Developing Countries. [online] Erişim Zamanı: 14 Aralık 2011

- http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=carmen_gonzalez
- Güler, Birgün, A. (2005). Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980- 1995. Ankara: İmge Kitabevi.
- Günaydın, G. (2002). Küreselleşme ve Türkiye Tarımı. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası: Tarım Politikaları Yayın Dizisi No: 3.
- Günaydın, G. (2003). "Küreselleşen" Piyasa, Yoksullaşan Köylü. Özgür Üniversite Forumu, 2, (128-154.)
- İGSAS (2012). Tarihçe. [online]
<http://www.igsas.com/Tarihce.aspx>
Erişim Zamanı: 15 Aralık 2012
- Hobbs Daryl J. (1980). Rural development: intentions and consequences. *Rural sociology*, 45(1), 7-25.
- Kayıkçı Sabrina. (2009). Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Kendir Hülya. (2003). Küreselleşen Tarım ve Türkiye’de Tarım Reformu, *Praksis*, 9, 277- 300.
- Keyder Çağlar. (1985). Türkiye’de ortaklık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi, *Yapıt*, 11, 89-105.
- Keyder Çağlar. (1999). Türkiye’de Tarımda Küçük Meta Üretiminin oluşumu. In Oya Baydar (Ed.). 75 yılda Köylerden Şehirlere. (163-172). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keyder Çağlar ve Pamuk Şevket. (1985). 1945 Çiftçiyi topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler, *Yapıt*, 8, 52-63.
- Kinsella Jim, Wilson Susan, De Jong Floor, ve Renting Henk. (2000). Pluriactivity as a Livelihood Strategy in Irish Farm Households and Its Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 481-496.
- MAFF (Ministry of Agriculture, Fisheries and Food). (1999). Agenda 2000 CAP Reform- Economic Impact. London:MAFF.
- Marsden Terry. (1990). Towards the Political Economy of Pluriactivity. *Journal of Rural Studies*, 6(4), 375-382.
- Martinusen John. (1998). *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*. Halifax, Nova Scotia, Canada: Fernwood Books Ltd.
- Moreira B. M. (1994). The Firm and the State in the Globalization Process. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 4, 84-112.
- ODI (2002). Briefing Paper: Rethinking Development. London: ODI Publishing. [online]
<http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/1866.pdf>
Erişim Zamanı: 15 Ocak 2013
- OECD. (2011). *Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*. Paris: OECD Publishing. [online]

<http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/fulltext/5111091e.pdf?expires=1323948671&id=id&accname=ocid43023559&checksum=47DBCAF267187F859BE60777CC4C8F4F>

Erişim Zamanı: 15 Aralık 2011

- Oral Necdet. 2006. Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları.
- Oyan, Oğuz. 2004. Tarımsal politikalardan politikasız bir tarıma doğru. In Neşecan Balkan ve Sungur Savran (Ed.). Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li yıllarda Türkiye 2. (44- 67). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özkaya T. (2006). Türkiye'de tarımın çöküşünü kabullenecek miyiz? İktisat Dergisi, (35- 42).
- Pamuk Şevket. (1984). Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913). İstanbul:Yurt Yayınları 9.
- Pamuk Şevket. (1987). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm. In Kollektif (Ed.). 11. Tez, Kitapları Dizisi- 7. (121-141). İstanbul: Belge Yayınları.
- Saltık Ahmet ve Açıklan Oya (2008). Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler. In SÜRKAL (Ed.). Kırsal Kalkınma Önderlerinden Dr. Ahmet Saltık'a Armağan. (149-166). Ankara: SÜRKAL.
- Sayın, Cengiz, Taşçıoğlu, Yavuz ve Mencet, Nisa, M. (2011). GATT Tarım antlaşması ve Türk tarımına etkileri. [online]
[http://www.cengizsayin.com/YAYINLAR/REFORM_\(ERZURUM\).pdf](http://www.cengizsayin.com/YAYINLAR/REFORM_(ERZURUM).pdf)
Erişim Zamanı: 25 October 2011
- Sen Amartya. (1988). The concept of Development. In Chenery ve Srinivasan (Ed.). Handbook of Development Economics. Amsterdam: Northolland.
- Sönmez M. (1982). Türkiye Ekonomisinde Bunalım 2: 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası İstanbul: Belge Yayınları.
- Sönmez M. (1999). 75 Yılın Sanayileşme Politikaları. In Kollektif (Ed.). 75 Yılda Çarklardan Çiplere. (1-19). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sönmez S. (2001). Özelleştirme ve Yapısal Uyum. In TMMOB (Ed.). Emek Politikaları Sempozyumu. (84-94). Ankara: TMMOB.
- Şahinöz A. (1996). "GATT ve Tarım". Yeni Dünya düzeni ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 299- 251.
- T.C. Başbakanlık DPT. (2006a). Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013. Ankara: DPT. [online]
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>
Erişim Zamanı: 15 Aralık 2011
- T.C. Başbakanlık DPT. (2006b). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. Ankara: DPT. [online]
<http://sgb.tarim.gov.tr/mevzuat/YPK/20060204-9-2.pdf>
Erişim Zamanı: 15 Aralık 2011
- T.C. Başbakanlık DPT. (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013: Bitkisel Üretim Özel ihtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT. [online]
www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3545/oik666.pdf
Erişim Zamanı: 15 Aralık 2011

- T. C. TKDK (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu). (2013). Katılım-Öncesi Yardım Aracı: Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) [online]
<http://www.tkd.gov.tr/>
Erişim Zamanı: 14 Aralık 2011
- T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. (2012). Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara ait tesis, varlık ve iştirak paaylarından satış veya devir işlemleri gerçekleştirilenler. [online]
http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/varlik_satisve_devir.htm
Erişim Zamanı:14 Aralık 2012
- T. C. TKİB (Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı). (2011). Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013). [online]
[www.sp.gov.tr/documents/KKP\(2010_2013\).pdf](http://www.sp.gov.tr/documents/KKP(2010_2013).pdf)
Erişim Zamanı: 14 Aralık 2011
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2013). “Çok Tarafli Ticaret Müzakereleri: Doha Kalkınma Gündemi Müzakere Konulari: Tarım Müzakereleri”. [online]
<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/32ABE1F6-B60F-40424AF05E1134D83894/3.CokTarafliTicaretMuzakereleri.pdf>
Erişim Zamanı: 18.03. 2013
- TKKB (Tarım Kredi Kooperatifleri Birliğı). (2012). Tarihçe. [online]
<http://www.tarimkredi.org.tr/goster.php?tablo=menu&id=2>
Erişim Zamanı: 14 Aralık 2012
- TUSİAD (1999). Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye. Ankara: TUSİAD
- Van Der Ploeg J. D. ve Renting H. (2000). Impact and Potential: A comparative Review of European Rural Development Practices. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 529- 540.
- Van Der Ploeg J. D., Renting H., Brunori K. K., Mannion J., Marsden T., De Roest K., Sevilla- Guzman E., Ventura F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies Towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391-405.
- Yenal, Zafer. 2001. Türkiye’de tarım ve gıda üretiminin Yeniden yapılanması ve uluslaşırılması, *Toplum ve Bilim*. 88, 32-54.